קטעי מבנים מהתקופה האסלאמית הקדומה ברחוב הגדוד העברי ברמלה

חיים ברבה

בחפירת בדיקה, שנערכה ברחוב הגדוד העברי ברמלה (נ״צ רי״ח 65–15/64840–18800, רי״י 65–15/14840–13800), נפתחו כמה תעלות בדיקה בעזרת טרקטור עד לעומק של 2.5–2.7 מ׳. לאחר ששרידים אדריכליים החלו להתגלות בעומק של כשני מטרים מתחת לפני השטח נחפרו שני ריבועי חפירה (A1, B1; תוכנית 1) וחתך ברוחב מטר אחד (L211); החתך מחבר בין שני הריבועים, ונפתח במטרה לעמוד על הקשר הסטרטיגרפי ביניהם.[1]

החפירה

בריבוע A1 (תוכנית 1; איור 1) נחשפו שני קטעי קירות שלא מצטרפים לתוכנית אחידה: קיר 50 (1.4 מ׳ אורך, 0.6 מ׳ עובי), שכיוונו מזרח–מערב, וקיר 51, שכיוונו צפון–דרום. חלוקת הריבוע ללוקוסים מתחת ללוקוס פני השטח (L200) נקבעה לאחר בצבוצם של קירות אלו: לוקוס 208 הוגדר בין הדופן המערבית של תעלת הקיר המאוחר (L201; להלן) לבין הקו המזרחי של קירות 50 ו־51; לוקוס 209 — באזור התחום בקירות 51 ו־50 ומדרום וממערב להם, עד לדופן המערבית של הריבוע; ולוקוס 210 — מצפון לקיר 50 ועד לפינת הריבוע.

קיר 50 נבנה מאבני גיר מהוקצעות מעט, שהרווח ביניהן מולא חומר מליטה אפור וקשה, מעורב בסיד, פחם וחרסים כתושים; בחתך קטן (בלוקוס 210), שנחפר בפינתו הצפונית־מערבית של קטע הקיר, לא נחשף בסיס הקיר, אך הוברר שגובה השתמרותו יותר ממטר אחד. קיר 51 (0.5 מ׳ עובי) נחשף בחלקו הדרומי של הריבוע, לאורך 1.1 מ׳, והוא נמשך דרומה אל מעבר לשטח החפירה; הוא נבנה מאבני גוויל ללא חומר מליטה.

לאורך חלקו המזרחי של הריבוע, בעומק של כ־2.2 מ׳ מתחת לפני השטח (L200), נחשפה תעלת שוד עמוקה (L201; כ־1 מ׳ רוחב, והיא מתרחבת

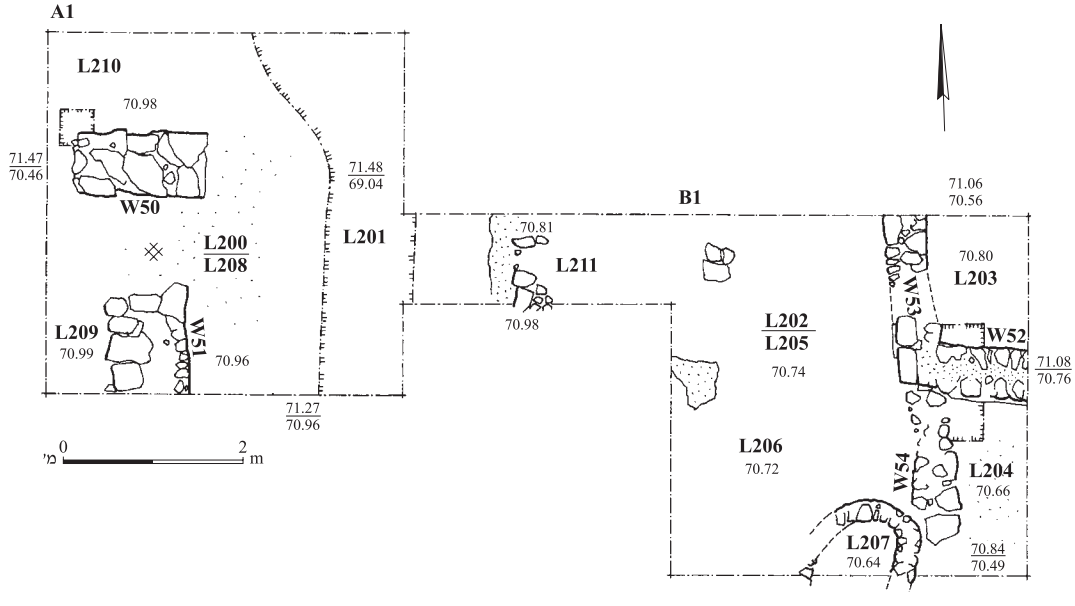

תוכנית 1. שטחי החפירה ברמלה.

כלפי צפון), שניכרת היטב בדופן הריבוע. היא נחפרה עד לעומק של כ־2.5 מ׳, אך לא נחשפה תחתיתה. התעלה חתכה שכבה קדומה יותר (L211; אולי טבון), ונחפרה עמוק אל תוך שכבת החול שמתחתיה. בתוך התעלה נמצאה אדמה שחורה ובה הרבה אבני בנייה גדולות, מסותתות היטב בסיתות אלכסוני האופייני לתקופה הצלבנית, אלמנטים אדריכליים, בחלקם עדיין צמודים זה לזה בחומר מליטה קשה, ומספר רב של אריחי ריצוף מלבניים, עשויים חרס, וכן עצמות בעלי חיים(?) וקירמיקה (איורים 5:2–4, 7, 9, 10, 12–14; 8:1, 2, 4, 5). נראה, אפוא, שבמקום עמד מבנה צלבני מסיבי שאבניו נשדדו בתקופה מאוחרת, כנראה בתקופה העות׳מאנית, כעדות שברי כלי החרס שהופיעו בחלקה העליון של התעלה.

איור 1. ריבוע A1, מבט לדרום. משמאל — התעלה, מימין — קיר 50 ומאחוריו קיר 51.

ריבוע B1 (תוכנית 1; איורים 2, 3). לאחר חפירה בלוקוס 202 — שכבת אדמה שצבעה חום־כתום, מעורבת בגושי גיר וחרס — התגלו מספר קירות ומתקן, שאף הם לא מצטרפים לתוכנית אחידה. גם החלוקה ללוקוסים בריבוע זה נעשתה לאחר שראשי הקירות בצבצו: לוקוס 203 תחום בקירות 52 ו־53 ובפינת הריבוע הצפונית־מזרחית; לוקוס 204 — בין קירות 52 ו־54 והפינה הדרומית־מזרחית של הריבוע; לוקוס 205 — בין קיר 53 לבין הפינה הצפונית־מערבית של הריבוע; ולוקוס 206 בין קיר 54/53 לבין הפינה הדרומית־מערבית של הריבוע, במטרה לגלות שם קיר נוסף, שלא נמצא.

קיר 52 (כ־0.5 מ׳ עובי; איור 3), שכיוונו מזרח–מערב, נמשך אל מחוץ לריבוע, למזרח; הוא נחשף לאורך 1.4 מ׳. הקיר נבנה מאבני גיר עם חומר

איור 2. ריבוע B1, מבט לצפון. בחזית — המתקן העגול (L207), ומימין — קיר 54/53, הנמשך ממנו אל חלקו האחורי של התצלום, וקיר 52 מימין לו.

איור 3. קיר 52 מימין וניצב לו קיר 53–54, מבט לצפון; בחזית — ריבוע הבדיקה שנערך בבסיס הקיר.

מליטה אפור וקשה מעורב בסיד, פחם וגריסי גיר, בדומה לחומר המליטה של קיר 50 (לעיל). מתחת לקיר 52 התגלה קיר קדום יותר (W53/54), שכיוונו צפון–דרום; הוא נבנה ברובו בבנייה יבשה, ורק בקצהו הדרומי ניכרים על האבנים שברים מעטים של חומר מליטה, אך לא ביניהן.

בחלקו הדרומי של הריבוע התגלה מעין מתקן עגול (L207; 1.2 מ׳ קוטר, 0.3 מ׳ עובי) שרק מחציתו שרדה. הוא נבנה שורה אחת של אבני גיר עם חומר מליטה לא איכותי (או שלא עמד בפגעי הזמן) עם תוספת חרסים, פחם וגיר גרוס, ושרד לגובה נדבך אחד בלבד. בסיס המתקן ופנים דופנותיו כוסו בטיח הידראולי. מהותו של המתקן לא הוברר.

בשני הריבועים לא אותרו כלל רצפות ברורות אשר ניתן לקשור אותן לשרידים האדריכליים שתוארו לעיל.

הממצא הקירמי

מרים אבישר

בחפירה נמצאו כלי חרס מהתקופות האסלאמית הקדומה (איורים 4–7) והצלבנית (איור 8), ובמילויים מתחת לפני השטח נמצאו שברי כלים מהתקופה העות׳מאנית המאוחרת (לא אוירו).

התקופה האסלאמית הקדומה

המפלס התחתון. מקור המכלול הקירמי המוצג באיור 4 הוא המפלס התחתון שאליו הגיעה החפירה (L203, L204, L205, L206, L208, L209 ו־L210); מכלול זה מלמד שהמבנים הוקמו לאחר התקופה האומיית, כנראה במחצית השנייה של המאה הח׳ לסה״נ.

במכלול זה יש כלים מזוגגים, העשויים מחרס צהבהב, האופייני לכלי החרס המקומיים (איור 4:1–2), אשר החלו להופיע בעקבה כבר בסוף המאה הח׳ ובתחילת המאה הט׳ לסה״נ (Whitcomb 1989:181–182, related lead glazed wares). הקערות המזוגגות שבקבוצה זו ממשיכות להופיע במאה הי׳ לסה״נ, ואולי אף מאוחר יותר. הקערה עם הדפנות המעוגלות (איור 4:3) שייכת לקבוצת Coptic Glazed Ware, שהחלה להופיע כבר במאה הח׳ לסה״נ (Whitcomb 1989:182); קערה נוספת מקבוצה זו[2] נמצאה בלוקוס 206.

שני שברי בסיסים (לא אוירו), שעליהם חרותים עיגולים, נמצאו בלוקוסים 203 ו־204; הם שייכים לספל מטיפוס FBW Form 1D, E, המתוארך למן סוף המאה הז׳/תחילת המאה הח׳ ועד למאות הט׳–הי׳ לסה״נ (Magness 1993:193–201).

קערות לא־מזוגגות (איור 4:4–7) יוצרו בחלקן מחרס צהבהב, והן זהות בצורתן לקערות המזוגגות (השווה קערה 5 עם איור 4:2, קערה 7 עם איור 4:1). מס׳ 4 היא קערה מסוג Fine Byzantine Ware ותאריכה במאות הח׳–הט׳ לסה״נ; בחפירה נתגלו עוד ארבע קערות לא־מזוגגות דומות. לקערה שבאיור 4:6 יש שפה מקופלת ותאריכה במאה הו׳ ובמחצית הראשונה של המאה הז׳ לסה״נ וגם מאוחר יותר (Avissar 1996:119, Plain Bowls Type 5, Fig. XIII.5:1). רוב הקערות הגדולות הן מחרס אדום, לחלקן שפה מקופלת חוצה (איור 4:8; מטיפוס זה נמצאו ארבעה כלים). יש גם קערות עמוקות עם שפה מעובה ועיטור סרוק (למשל איור 4:9, 10; נתגלו עוד חמש קערות בחפירה); קערות כמו מס׳ 10 היו נפוצות בעיקר באזור שפלת החוף בשלהי התקופה הביזנטית, ושימשו עד למאות הט׳–הי׳ לסה״נ, ואולי אף עד למאה הי״א לסה״נ (ר׳ טבלת מפרט).

כלים סגורים עשויים מחרס צהבהב כללו קדרה קטנה (איור 4:11), לא־מזוגגת, שדומים לה נמצאו במודיעין, עצפורה וחורבת זכרין (ר׳ טבלת מפרט); קדרות קטנות מזוגגות (כמו איור 4:12) הן נדירות. גם הקנקן (איור 4:13) והפכים (איור 4:14–17) נעשו מחרס צהבהב. מהפכים הפשוטים שנעשו על אבניים המוצגים כאן (איור 4:14–16) נמצאו שמונה פריטים נוספים; פכים דומים מחרס צהבהב הופיעו במסופוטמיה כבר בתקופה האומיית (Kervran 1977:80–82, 152), אך תחילת הופעתם באזורנו היתה רק בתחילת התקופה

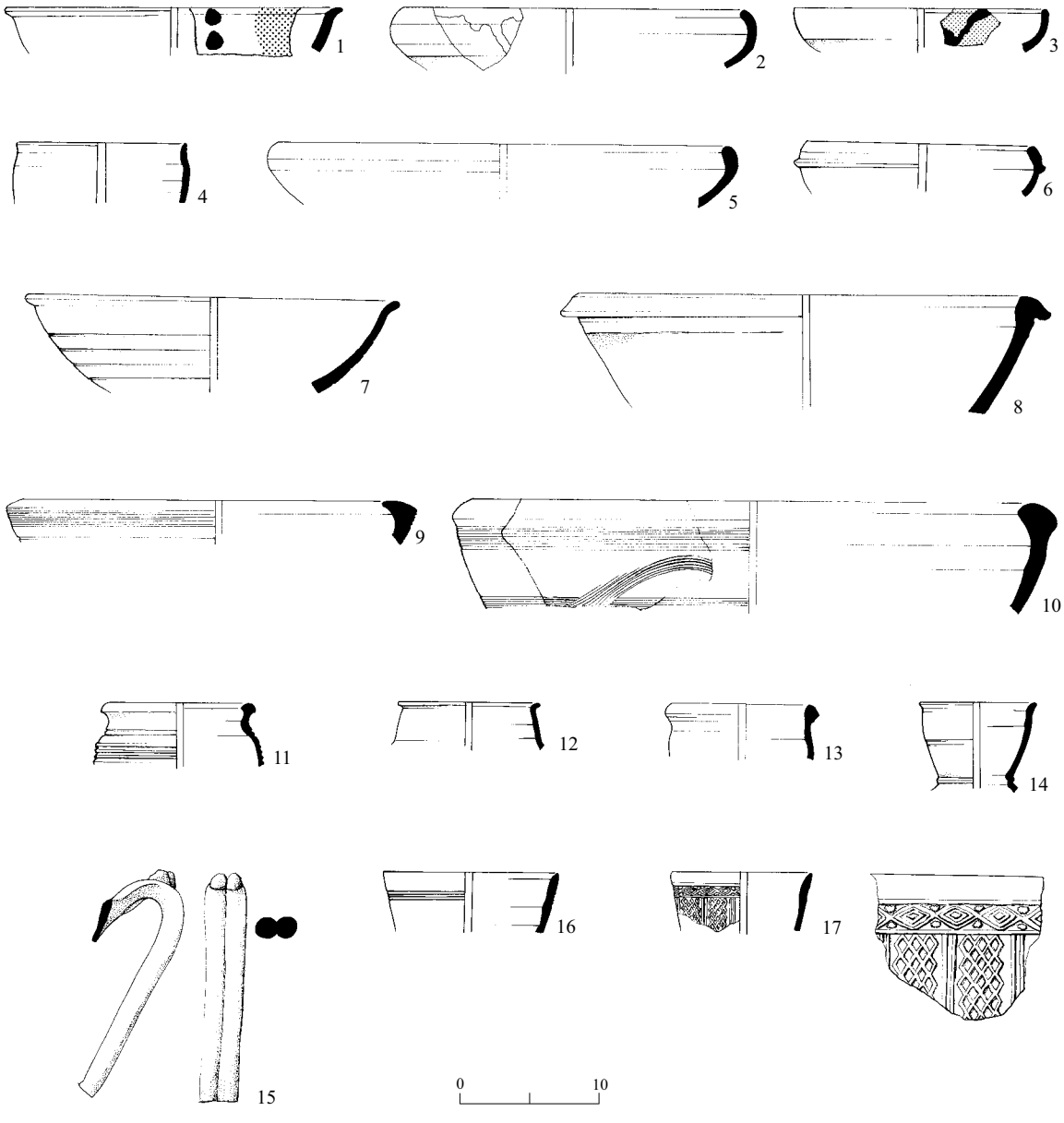

איור 4. הממצא מהתקופה האסלאמית הקדומה (המפלס התחתון).

העבאסית. מהפכים העשויים בדפוס (כמו איור 17:4) נמצא כלי נוסף בלוקוס 204, השייך לקבוצת ICW-C (Walmsley 2001:309–310), שתוארכה למאות הט׳–הי״א לסה״נ.

כלי הבישול מעטים במכלול. קדרת בישול, הדומה לכלי שבאיור 10:5, נמצאה בלוקוס 204, ומכסה המיוחס לקערות אלו — בלוקוס 209. קדרות בישול קטנות אלה, האופייניות בעיקר לרמלה, מופיעות לצד קדרות גדולות יותר, שאינן מיוצגות במכלול זה.

המפלס העליון. במפלס שמעל ראשי הקירות ובתעלה שבריבוע A1 (L200, L201, L202) התגלו כלים נוספים מהתקופה האסלאמית הקדומה (איור 5). במכלול זה נמצא מגוון של קערות מזוגגות (איור 5:1–3) המתוארכות למאות הט׳ והי׳ לסה״נ;

איור 4

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	2030/13	205	חרס חום בהיר, שרידי חיפוי לבן וזיגוג בצבע צהבהב עם כתמים בירוק ואוכרה בפנים	Avissar 1996:75–78, Glazed Bowls Type 2, Fig. XIII.2, Photo XIII.1
2	קערה מזוגגת	2049/2	208	חרס חום בהיר מאוד, מעט גריסים לבנים וכהים, פני הכלי מבחוץ מעובדים בעזרת מכשיר חד, בפנים ומעבר לשפה זיגוג צהוב עם התזות בירוק	Avissar 1996:75–78, Glazed Bowls Type 5
3	קערה מזוגגת	2030/6	205	חרס חום־ורדרד בהיר, בפנים זיגוג ירוק עם כתמים בחום, בחוץ התזות של זיגוג ירוק	Whitcomb 1989: Fig. 5:g, h
4	ספל	2032/1	206	חרס חום־כתום, ליבה אפורה, צריפה טובה	Magness 1993:193–201, FBW Bowls Form 1E
5	קערה	2037/1	205	חרס חום בהיר מאוד, גריסים לבנים וכהים, צריפה מצוינת	de Vaux and Stève 1950: Pl. D:5
6	קערה	2024/2	203	חרס חום בהיר מאוד, צהבהב על פני הכלי, גריסים לבנים, צריפה טובה	Magness 1993:191, Rouletted Bowls Form 4:1
7	קערה	2036/7	209	חרס חום־צהבהב בהיר מאוד, גריסים לבנים וכהים קטנים	de Vaux and Stève 1950: Pl. D:1–4
8	קערה	2036/8	209	חרס חום בהיר, מעט גריסים לבנים וכהים, צריפה טובה	
9	קערה	2046/2	204	חרס חום־כתום, ליבה אפורה, עיטור סרוק	Magness 1993:210, Incurved-Rim Basins
10	קערה	2033/13	208	חרס חום בהיר, מעט גריסים לבנים, צריפה טובה, עיטור סרוק	Avissar 1996:126, Plain Bowls Type 26, Fig. XIII.79:2; איזנברג ועובדיה תשנ״ח: איור 14:5, 7, 8
11	קדרה	2032/2	206	חרס צהבהב־ירקרק בהיר, גריסים לבנים וכהים קטנים, צריפה טובה	איזנברג ועובדיה תשנ״ח: איור 14:1; גודוביץ תשנ״ט: איור 183:9; פישר תשנ״ג: איור 51
12	קדרה	2033/1	208	חרס חום־צהבהב בהיר מאוד, זיגוג ירוק בהיר בפנים ובחוץ	Avissar 1996:164, Jug Type 18, Fig. XIII.144
13	קנקן	2032/3	206	חרס חום־כתום בהיר, חום־צהבהב על פני הכלי	Baramki 1944: Fig. 3:4, 8
14	פך	2033/15	208	חרס צהבהב־ירקרק בהיר, צריפה טובה	Avissar 1996:156, Jug Type 2, Fig. XIII.128, Photo XIII.58
15	פך	2040/4	208	חרס צהבהב־ירקרק בהיר, מעט גריסים לבנים, צריפה טובה	Avissar 1996:157, Jug Type 3, Fig. XIII.129
16	פך	2033/8	208	חרס חום בהיר מאוד, צהבהב על פני הכלי, עיטור סרוק	ר׳ מס׳ 15
17	פך עשוי בדפוס	2030/1	205	חרס צהבהב בהיר	Avissar 1996:158–159, Jug Type 6, Fig. XIII.132:2, 3

מהכלים העדינים, המזוגגים והמעוטרים בהתזה, כמו מס׳ 1 (ר׳ Avissar 1996:78–79, Glazed Bowls Type 6), נמצא רק שבר אחד. תאריכה של הקערה המזוגגת, המעוטרת בבוהק (איור 5:4) — כלי ייבוא, ככל הנראה ממצרים (ר׳ טבלת מפרט) — מסוף המאה הט׳ והמחצית הראשונה של המאה הי׳ לסה״נ. כלים נוספים מטיפוס Fine Byzantine Ware (איור 5:5, 6), שתאריכם אמצע המאה הז׳ עד למאה הי׳ לסה״נ, נמצאו אף הם בלוקוסים אלה.

כלי בישול אופייניים לתקופה, מזוגגים ולא־מזוגגים, מיוצגים באיור 5:7–10. מקור הקנקן עם הרכס מתחת לשפה הוא באזור ירושלים (איור

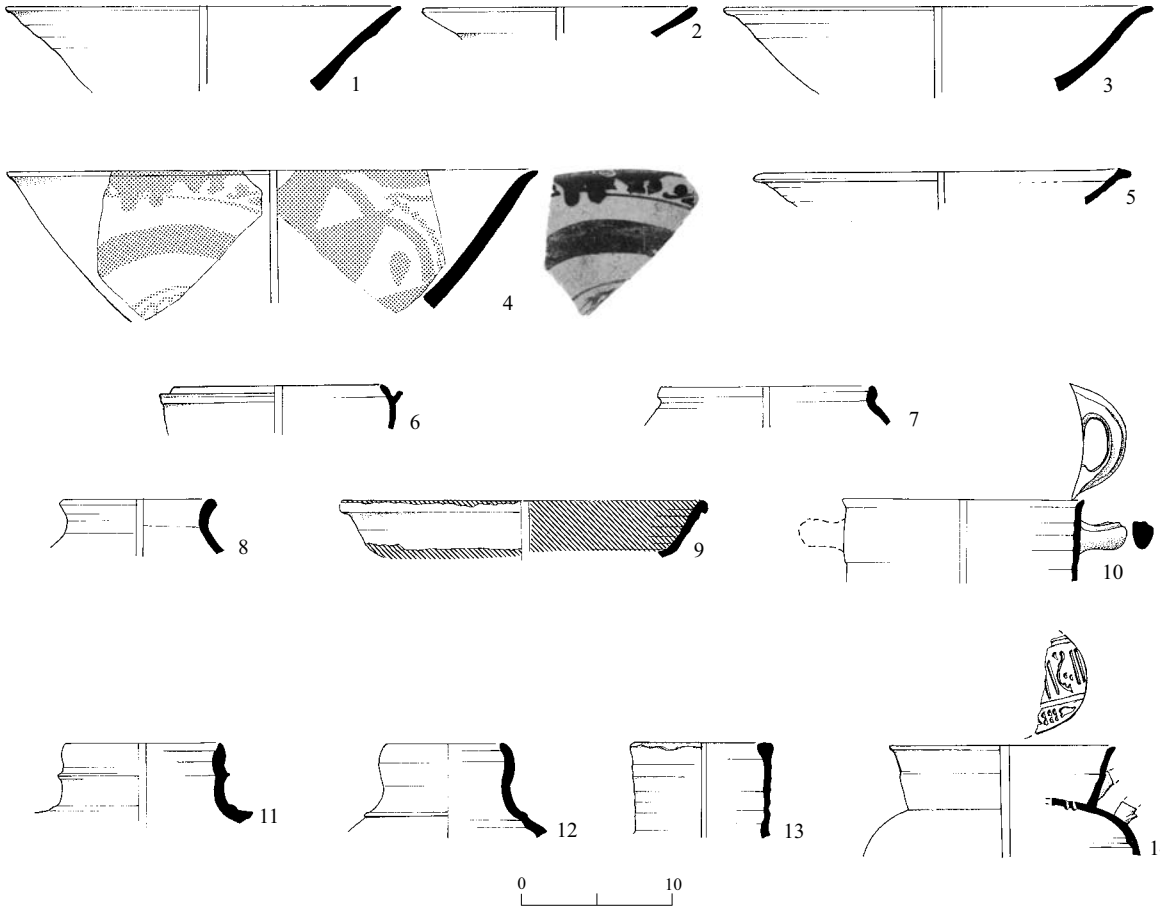

איור 5. הממצא מהתקופה האסלמית הקדומה (המפלס העליון).

11:5). קנקן (איור 12:5), שצווארו נטוי פנימה, יוצר מחרס כתום עם חסמי מיקה; בשל הרכב הטין סביר שהכלי אינו מקומי. הקנקן עם הצוואר הארוך למדי והשפה המעובה עשוי מחרס אפור (איור 13:5) והוא אופייני בעיקר לצפון הארץ. הפך עם המסננת המעוטרת בפסאודו־כתב (איור 14:5) ושבר המסננת המעוטר בדמות של ציפור (איור 6) הם כלים מיובאים ממצרים, ויש לתארכם למחצית השנייה של המאה הי׳ לסה״נ. מסננות עם דגמי עיטור זואומורפיים, כמו זה שבאיור 6, נמצאו בפוסטאט ותוארכו שם למחצית השנייה של המאה הי׳ (Scanlon 1986:13–14, Figs. 27, 28); עיטור דומה לזה שעל המסננת שבאיור 14:5 מכונה Filigree Effect A (Scanlon 1986:13, Figs. 24–26, Pls. 4:d, 5:a). הפכים מחרס צהבהב

איור 6. שבר מסננת מהתקופה האסלאמית הקדומה.

◀ איור 5

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	2002/18	200	חרס צהבהב בהיר, גריסים כהים קטנים, זיגוג צהבהב עם התזות בירוק וצהוב בפנים ובחוץ	Avissar 1996:78, Glazed Bowls Type 4
2	קערה מזוגגת	2018/11	201	חרס צהבהב בהיר, בפנים ובחוץ זיגוג לבנבן־אפרפר אטום עם סדקים עדינים	Avissar 1996:85, Glazed Bowls Type 12, Fig. XIII.12
3	קערה מזוגגת	2023/7	201	חרס חום בהיר, זיגוג טורקיז אטום בפנים ובחוץ	ר׳ מס׳ 2
4	קערה מזוגגת	2043/A	201	חרס צהבהב עדין, זיגוג לבן אטום עם עיטור בוהק צהבהב־ירקרק בפנים ובחוץ	Bahgat and Massoul 1930: Pl. VI:1; Philon 1980:72–76
5	קערה	2015/4	202	חרס חום־אדמדם בהיר, צהבהב על השפה, צריפה מצוינת	Magness 1993:193–201, FBW Bowls Form 2C
6	קערה	2006/1	200	חרס חום בהיר, צריפה מצוינת	Magness 1993:193–201, FBW Bowls Form 2A
7	סיר בישול	2010/1	201	חרס חום־אדמדם, התזות של זיגוג חום על השפה	Avissar 1996:132, Cooking Pot Type 4, Fig. XIII.91
8	סיר בישול	2011/8	202	חרס חום־אדמדם, מעט גריסים לבנים	
9	מחבת	2014/5	201	חרס חום־אדמדם כהה, זיגוג סגלגל כהה בפנים וחלקית גם בחוץ	Avissar 1996:139, Cooking Pot Type 13, Fig. XIII.100
10	קדרת בישול	2043/18	201	חרס חום כהה, גריסים לבנים	Avissar 1996:139, Cooking Pot Type 12, Fig. XIII.99:6–10
11	קנקן	2011/2	202	חרס חום בהיר מאוד, ליבה אפורה, גריסים לבנים ומעט חצצי גיר, צריפה מתכתית	Crowfoot and Fitzgerald 1929: Pl. XIV:25; Tushingham 1985: Fig. 26:26
12	קנקן	2018/10	201	חרס חום־כתום כהה, מעט גריסים ומיקה	
13	קנקן	2018/16	201	חרס חום־אפור, גריסים לבנים וחצצי גיר, צריפה מצוינת	Avissar 1996:147–149, Storage Jar Type 4, Fig. XIII.114:1–4
14	פך	2010/2	201	חרס חום־כתום, צהבהב על פני הכלי, מסננת, צריפה טובה	Scanlon 1968:12–13, Fig. 26, Pl. 5a

(ר׳ איור 14:4), שנמצאו כאמור במפלס התחתון, נפוצים ביותר, ו־12 שברים של כלים דומים נמצאו בלוקוסים של המפלס העליון (L200, L201, L202; לא אוירו).

כן נמצא שבר נר עם ידית לשון (איור 7), המתוארך באופן כללי לתקופה האסלאמית הקדומה. נרות עם דגם זהה — קשתות עם שיניות(?) ומתחתן דגם צמחי — נמצאו בחפירות אחרות ברמלה, למשל ליד האצטדיון (2002–2003), וטרם פורסמו. נר עם דגם דומה נמצא באוספי מוזיאון ישראל (ישראלי ואבידע 1988: מס׳ 465).

מהעדות הקירמית עולה שהיישוב בנקודה זו החל בתקופה האסלאמית הקדומה, ככל הנראה במחצית השנייה של המאה הח׳, והמשיך להתקיים ברצף עד למאה הי׳ לסה״נ.

איור 7. שבר נר.

התקופה הצלבנית

בתוך התעלה שבריבוע A1 נמצאו מעט כלים מהתקופה הצלבנית (המאה הי״ב עד למחצית הראשונה של המאה הי״ג לסה״נ; איור 8) ומהתקופה האסלאמית הקדומה, אם כי המכלול הצלבני הופרד בשל הופעתו רק בתעלה זו.

הקערה המזוגגת והמעוטרת בסגרפיטו שייכת לקבוצה המאפיינת את המחצית הראשונה של המאה הי״ב לסה״נ (איור 8:1; מטיפוס זה נמצאו בלוקוס 201 עוד שתי קערות). קערות עשויות פאיאנס (איור 8:2, 3) שייכות לקבוצה המכונה Tell Minis Ware, שזמנה במאה הי״ב לסה״נ. הקערה מטיפוס Port St. Symeon Ware (איור 8:4) תוארכה למחצית הראשונה של המאה הי״ג לסה״נ.

טיפוס נפוץ למדי הוא הקנקן עם השפה המעובה (איור 8:5); נמצאו עוד שלושה כלים מטיפוס זה בחפירה. צורה זו החלה להופיע כבר באמצע המאה הי״ב, והיא גם מיוצגת במכלול ממלוכי מירושלים שתוארך לסוף המאה הי״ד לסה״נ (Bagatti 1993:125–127; Tushingham 1985:149, Fig. 42:12).

סיכום

החפירה ברמלה היתה מצומצמת מאוד, הן בזמנה הן בהיקפה. החפירה מאששת את ההנחה כי השרידים האדריכליים מהתקופה האסלאמית הקדומה קבורים עמוק תחת יותר משני מטרים של הצטברויות מתקופות מאוחרות, בעומק 71.50 עד 70.50 מ׳ מעל פני הים. השרידים האדריכליים מתקופה זו הם חלקי מבנים, ללא רצפות, שקירותיהם נבנו בכיוון צפון–דרום ומזרח–מערב. על סמך הקירות של ריבוע

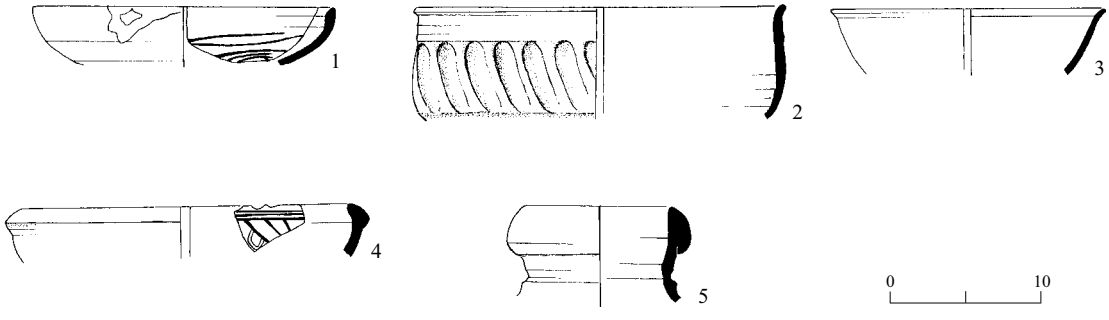

איור 8. הממצא מהתקופה הצלבנית.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	קערה מזוגגת	2039/4	201	חרס חום־אדמדם כהה, חיפוי לבנבן בפנים ובחוץ, עיטור סגרפיטו בפנים תחת זיגוג צהוב כהה, כתמי זיגוג צהוב בחוץ	Avissar 1996:87–89, Glazed Bowls Type 28, Fig. XIII.28
2	קערה מזוגגת	2002/8	201	פאיאנס לבנבן, זיגוג טורקיז שקוף בפנים ובחוץ	Poulsen 1957:144, Group BVIb, Fig. 442; Porter and Watson 1987:185–186, B 8
3	קערה מזוגגת	2000	200	פאיאנס לבן וקשה, זיגוג לבן בפנים ובחוץ	Porter and Watson 1987:185–186
4	קערה מזוגגת	2023/9	201	חרס חום בהיר, חיפוי לבן בפנים ועיטור סגרפיטו תחת זיגוג לבנבן עם התזות של צהוב כהה וחום	Avissar 1996:113, Glazed Bowls Type 75, Fig. XIII.59; Lane 1937:45–53, Fig. 8:J, Pls. XLVII–XLIX
5	קנקן	2010/1	201	חרס חום־אדמדם כהה, ירקרק בהיר על פני הכלי, מעט גריסים לבנים קטנים	Avissar 1996:153, Storage Jar Type 13, Fig. XIII.120:1, 2; Tushingham 1985: Fig. 42:12; Bagatti 1993:123–129, Fig. 25:1, 4–8, Photo 51:1

B1 יש כנראה לזהות שני שלבים של בנייה: השלב הקדום מתאפיין בבנייה יבשה, והמאוחר — בבנייה עם חומר מליטה אפור. קירות השלב המאוחר מתייחסים לקירות השלב הקדום, ולכן אין ספק שהיתה במקום המשכיות ושימוש משני בקירות הקדומים. הממצאים מתארכים את השרידים למאות הח׳ והי׳ לסה״נ. נראה שהקירות בשני הריבועים נבנו באותו מפלס ובאותם כיוונים, ואין ספק על סמך הממצא הקירמי שהם נבנו באותו זמן.

התעלה (L211), החותכת את השכבה הקדומה, וממצאיה מצביעים על כך שזו תעלת יסוד של קיר השייך למבנה מסיבי מהתקופה הצלבנית שעמד במקום; אחרי שנהרס נשדדו אבניו.

הערות

[1] חפירת הבדיקה נערכה בחודש אוגוסט 1998 במשך עשרה ימים (הרשאה מס׳ A-2917). החפירה, מטעם רשות העתיקות, נוהלה בידי מרים אבישר וחיים ברבה, בעזרתם של אברהם הג׳יאן, ויאצ׳סלב פירסקי וולנטין שור (מדידות ושרטוט) וראעד אבו־חאלף, יהודה רפיואנו וחיים לביא (מנהלנים). צילה שגיב צילמה בשדה ואת הממצא, אלישבע קמייסקי ריפאה את כלי החרס ונגה זאבי ציירה אותם.

[2] כ׳כלים׳ הוגדרו ונספרו רק שפות הכלים.

הפניות

איזנברג ע׳ ועובדיה ר׳ תשנ״ח. מנזר ביזנטי במבוא מודיעין. **עתיקות** 36:1—19.

גודוביץ ש׳ תשנ״ט. ח׳ עצפורה. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 109:120—125.

ישראלי י׳ ואבידע א׳ 1988. **נרות חרס מארץ ישראל, אוסף לואיס וכרמן וורשאו**. ירושלים.

פישר מ׳ תשנ״ג. חורבת זיכרין — 1987—1989. **חדשות ארכיאולוגיות** צט:36—40.

Avissar M. 1996. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.

Bagatti B. 1993. *Emmaus-Qubeibeh*. Jerusalem.

Bahgat A. and Massoul F. 1930. *La céramique musulmane de l'Egypte.* Cairo.

Baramki D.C. 1944. The Pottery from Kh. el-Mefjer. *QDAP* 10:65–103.

Crowfoot J.W. and Fitzgerald G.M. 1929. *Excavations in the Tyropoeon Valley, Jerusalem 1927* (PEF Annual V). London.

Kervran M. 1977. Les niveaux islamiques du secteur oriental du tépé de l'Apadana II: Le matériel archéologique. *DAFI* 7:75–161.

Lane A. 1937. Medieval Finds from Al-Mina in North Syria. *Archaeologia* 87:1978.

McNicoll A.W., Smith R.H. and Hennessy J.B. 1982. *Pella in Jordan* 1: *An Interim Report on Joint University of Sidney and the College of Wooster Excavations at Pella 1979–1981*. Canberra.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE.* Sheffield.

Philon H. 1980. *Early Islamic Ceramics.* Athens.

Porter V. and Watson O. 1987. 'Tell Mini' Wares. In J. Allan and C. Roberts eds. *Syria and Iran: Three Studies in Medieval Ceramics* (Oxford Studies in Islamic Art). Oxford.

Poulsen V. 1957. Les poteries. In P.J. Riis and V. Poulsen eds. *Hama, fouilles et recherches,1931–1938* IV,2: *Les Verreries et Poteries médiévales*. Copenhagen. Pp. 117–283.

Scanlon G.T. 1968. Ancilliary Dating Materials from Fustat. *Ars Orientalis* 7:1–17.

Scanlon G.T. 1986. *Fustat Expedition Final Report* I: *Catalogue of Filters* (American Research Center in Egypt, Reports vol. 8). Winona Lake, Indiana.

Tushingham A.D. 1985. *Excavations in Jerusalem 1961–1967* I. Toronto.

de Vaux R. and Stève A.M. 1950. *Fouilles à Qaryet el-Ènab, Abu Gosh*, *Palestine*. Paris.

Walmsley A. 2001. Turning East—The Appearance of Islamic Cream Ware in Jordan: The "End of Antiquity"? In E. Villeneuve and P. Watson eds. *La Ceramique Byzantine et Proto-Islamique en Syrie-Jordanie.* Beyrouth. Pp. 305–313.

Whitcomb D. 1989. Coptic Glazed Ceramics from the Excavations at Aqaba, Jordan. *JARCE* 26: 167–182.

Building Fragments of the Early Islamic Period on Ha-Gedud Ha-'Ivri Street in Ramla

Hervé Barbé

(Pp. 39*–47*)

In a trial excavation conducted on Ha-Gedud Ha-'Ivri Street in Ramla (map ref. NIG 18800–15/64840–65; OIG 13800–15/14840–65; Permit No. A-2917) architectural remains were discovered at a depth of approximately 2 m below the surface level. In Square A1 (Plan 1; Figs. 1, 2) sections of two unconnected walls (W50, W51) were uncovered. A deep robber trench (L201) running the length of the eastern part of the square was exposed at a depth of c. 2.2 m below the surface level (L200); it cut through an earlier layer (L211; *ṭabun*?) and was excavated into the layer of sand below. Inside the trench was black soil containing many large masonry stones characterized by meticulous diagonal stone dressing typical of the Crusader period, architectural elements—some of which were still held together with hard bonding material, numerous rectangular ceramic paving tiles, as well as animal(?) bones and pottery sherds (Figs. 5:2–4, 7, 9, 10, 12–14; 8:1, 2, 4, 5). It therefore seems that a massive Crusader building once stood on this spot and its masonry stones were plundered at a later time, probably in the Ottoman period.

In Square B1 (Fig. 3) a layer of orange-brown soil mixed with lumps of chalk and sherds (L202) was removed to reveal a number of walls and an installation that also do not fit into a uniform plan. W52 was exposed for a distance of 1.4 m. An earlier wall (W53/54) was discovered below W52. In the southern part of the square a roundish installation was discovered (L207), only half of which had survived; its nature is unclear.

The finds included pottery vessels of the Early Islamic (Figs. 4–7) and Crusader (Fig. 8) periods, as well as fragments of vessels dating to the Late Ottoman period (not illustrated) in the fill below the surface level.

Captions to Illustrations

Plan 1. The two excavation areas in Ramla.

Fig. 1. Square A1, looking south. The robber trench (on the south), W50 (to the right) and W51 (behind it).
Fig. 2. Square B1, looking north. The round installation (L207, in the foreground), W53/54 (to the right) extending from it into the background and W52 (to the right).
Fig. 3. Wall 52 (in the foreground on the right) and W53/54 perpendicular to it, looking north. In the foreground—a probe at the base of the wall.
Fig. 4. Pottery from the Early Islamic period.
Fig. 5. Pottery from the Early Islamic period (cont.).
Fig. 6. Fragment of a filter from the Early Islamic period.
Fig. 7. Lamp fragment.
Fig. 8. Pottery from the Crusader period.